BETEKINTŐ

12. évf. 3. szám (2018)

DOI: 10.25834/BET.2018.3.1.

Tabajdi Gábor: Osztálytabló. Az egyházi elhárítás munkatársai a nyolcvanas években

Tanulmányomban egy állambiztonsági részleg állományát, az 1990-ben megszüntetett BM III/III-1 Osztály munkatársait mutatom be. Azt kívánom körüljárni, hogyan lehet az egykori hivatásos (tartó)tiszteket azonosítani, illetve ez a folyamat szélesebb értelemben miként segítheti a történeti megismerés folyamatát.[1] Az osztálytablón szereplő egyházi elhárítók nyolcvanas évekbeli tevékenységét különböző forrástípusok segítségével próbálom megvilágítani. Az eltérő megközelítések kapcsán felmerülő problémákat és lehetőségeket, illetve a dokumentálhatóság határainak kérdését feszegetve új vizsgálati perspektíva alkalmazására teszek javaslatot.

Historiográfiai, kutatási előzmények, forrásadottságok

Az állambiztonság működésével kapcsolatos történeti munkák, elemzések forrásai domináns módon napjainkban is az ügydossziék. A titkos nyomozások, vizsgálati eljárások iratait őrző akták (különösen az O-, illetve V-dossziék) vagy éppen a kollaboráció lenyomatait tartalmazó ügynökdossziék (B- M-, Bt-, Mt-dossziék) bő két évtizede széles körűen kutathatók. Ezek a fokozatosan hozzáférhető egyéb állambiztonsági iratokkal együtt különböző jellegű vizsgálódások bázisául szolgáltak. A közérdeklődés, a levéltári rend (és rendezetlenség), a kutatási kapacitások vagy éppen a szaklevéltár több száz ezer személyes rekordot tartalmazó adatbázisa erőteljesen az ügyszerű (célszemélyekre fókuszáló) megközelítések felé terelték a kutatókat. Az állambiztonsági szervezet tevékenységének adott időponthoz köthető, (mindennapi) valós működési rendje nehezebben világítható meg. A fedőnevekkel jelölt helyszínek, ügyek, célszemélyek, hálózati személyek azonosítása sziszifuszi munka. Két évtized múltán jól látható, hogy az ilyen jellegű alapkutatások (bizonyos értelemben történeti segédtudományok alkalmazása) az egyéni kutatói tervekkel nehezen összeegyeztethetők.

Ugyanakkor a hosszú távú és szisztematikus szervezettörténeti kutatások legalább a szaklevéltár létrejötte óta folyamatosan zajlanak. Cseh Gergő Bendegúz 1999-ben publikált szervezettörténeti vázlata minden bizonnyal az egyik legtöbbet hivatkozott munka a szakterületen és a tudományos-ismeretterjesztő irodalomban.[2] Az állambiztonsági struktúra feltárásának folyamata a *Betekintő* tanulmányai alapján is nyomon követhető.[3] A levéltár vonatkozó projektjei révén az alapkutatásokat összegző kötetek is napvilágot láttak. A Belügyminisztériumot 1953 és 1956 között „elfoglaló” ávósokról,[4] valamint az 1956-os forradalom után újjászervezett és a megtorlást irányító politikai nyomozókról (a BM Politikai Nyomozó Főosztályáról) szóló precíz monografikus feldolgozások öt éve állnak rendelkezésre.[5] Ezzel párhuzamosan zajlott az állambiztonsági vezetők életútjának, karrierjének rekonstrukciója. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) honlapján található archontológia mára több mint hatszáz nevet tartalmaz.[6] Emellett az egykori titkosszolgák megismeréséhez más projektek, publikációk is hozzájárultak.[7] Újabban az ÁBTL és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága közös projektjében az 1956-os megtorlás eljárásaiban részt vevő vizsgálótisztek, illetve belügyi vezetők pályaképei kerültek publikálásra.[8]

Az egykori titkosszolgálatok egyik legkutatottabb részlegénél, az egyházi elhárításnál a szervezet állományával kapcsolatos ismeretek még mélyebbek.[9] A személyi, fogyatéki anyagok hozzáférhetővé válását követően mind több publikáció mutatta be az ügyeket és az „ügynököket” irányító tartótiszteket is.[10] Eközben a területet irányító vezetők, parancsnokok lényegében a teljes (1946–1990 közötti) korszakban középvezetői szintig azonosításra kerültek.[11] Ehhez a szférához kapcsolódik egy korai pilot projekt is. A „Fehér Hollók” munkacsoportban kezdeményezésemre már 2009-ben egy olyan, több mint ezer soros adatbázist hoztunk létre, amely az egyes állambiztonsági tisztekhez nem csupán hálózati személyeket, hanem egyéb, a mindennapi munkájukhoz kapcsolódó szakmai tevékenységeket (nyomozás megkezdése, megfigyelések, letartóztatások, előléptetések, jutalmak stb.) rendelt. E vállalkozás adatai eddig csak egyéni munkákban, néhány közös tudományos munkában (kiállítás, konferenciakötet) hasznosultak.[12] Az elmúlt évtizedek intenzív kutatómunkáját figyelve hasonló méretű, sőt nagyobb adatbázisai számos munkacsoportnak, kutatónak rendelkezésre állhatnak. Ezek összevetése, szinkronizálása a jelenlegi kutatási adottságok között is kiemelkedő potenciállal bír az alapösszefüggések mélyítése szempontjából.

Az iratfeltárással kapcsolatos összefoglalók alapján mind pontosabban tárult fel, hogy a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökségének töredékes iratanyaga milyen eltérő arányokban maradt fenn időben, forrástípusként.[13] Ezeket az eredményeket bővítve, a megalapozott szervezettörténet birtokában immár elhárítási területenként is felvázolhatók a dokumentálhatóság határvonalai. Az alábbiakban a legkülönfélébb iratok alapján közelítek ahhoz, hogy mit tudhatunk a nyolcvanas évek egyházi elhárításáról. A BM III/III-1 Osztály utolsó tablóképén szereplők tevékenysége elsősorban a vég, a szervezet felszámolása felől értelmezhető. Ilyen értelemben az összegzésben szereplők (a gyakori toposzt használva) az elbocsátott légió tagjai. [14] (Bár a hiányzó személyi anyagok – és fotók – arra utalnak, hogy az illető

szolgálata valamilyen módón 1990 után is folytatódott.) Ugyanakkor mélyfúrás jellegű vizsgálatom, a dokumentumok, primer információk töredékességének izgalmas kavalkádjára is példát mutat. Míg az 1989-es iratmegsemmisítések miatt szinte teljesen hiányoznak a nyolcvanas évek operatív iratai, más forráscsoportok (Napi Operatív Információs Jelentések [NOIJ], párttestületek üléseinek jegyzőkönyvei, parkolási vagy kimenő naplók, iktatókönyvek stb.) révén az állomány mindennapi élete a korábbi korszakokhoz képest szokatlan mélységekig ragadható meg. Így a megismerés, a dokumentálhatóság aszimmetrikus lehetőségei tárulnak fel.

Osztálytabló

Az egyházi elhárítás (BM III/III-1. Osztály) 1989-es tablóján három tucat állambiztonsági tiszt helyezhető el. A személyi dossziékban megőrzött igazolványképek alapján grafikusan is elkészíthetővé vált egy minden bizonnyal sohasem létező osztálytabló. Ennek megalkotásához 27 fotót sikerült feltárni eddigi kutatásaim során, kilenc beosztottnak nem található személyi anyaga a levéltárban. Bár az összeállítás abból a szempontból is fiktívnek tekinthető, hogy a felvételek valószínűleg nem egy időpontban készültek, mégis e montázs révén szembesülhetünk először egy elhárítási terület teljes (központi) állományával.

A BM III/III-1 Osztály munkatársai 1989–1990-ben (Forrás: ÁBTL 2.8.1. Az állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai)

A hivatásos állomány tagjainak, tevékenységének megismerését egyszerre segíti és nehezíti, hogy a szervezet utolsó munkatársai voltak. Egy dátum nélküli, de minden bizonnyal 1990 elejéről származó (a Duna-gate botrányt követő) lista szerint 17 fő kérelmezte nyugdíjazását, 4 fő szerelt le, és 11 fő szolgált tovább.[15] A BM III/III Csoportfőnökség korábbi belső telefonkönyveiben az osztály negyven munkatársának adatai érhetők el (titkárnőkkel, gépkocsivezetőkkel).[16] A névsorok tehát lényegében teljesek, csupán az 1989 előtti csekély mértékű fluktuáció miatt vannak eltérések.[17] Az egyházi elhárítás késő Kádár-kori állománya, amint azt a korabeli pártgyűléseken is visszatérően rögzítették, ekkor meglehetősen stabilnak bizonyult. Más forrásokból tudható, hogy már a hetvenes évek végén 35–38 munkatárs foglalkozott a budapesti központban az egyházak elleni titkosszolgálati munkával. Országosan 1979-ben 79 fő, azaz megyénként 2-2 munkatárs végzett kifejezetten ilyen tevékenységet. Természetesen az ő munkájukat kollégák hada (lehallgatók, figyelők, a levélellenőrzés munkatársai stb.) segítették.[18]

Egy ilyen csoport azonosítása megteremti a hazai historiográfiában mind népszerűbb prozopografikus feldolgozás lehetőségeit is.[19] Alábbiakban azonban csupán néhány összefüggést mutatok be, bízva abban, hogy további mozaikdarabok feltárásával még pontosíthatók a BM III/III-1 Osztállyal kapcsolatos ismeretek. Igaz, a rezsim utolsó titkosszolgálati kádereinek adatai így is szemléletes képet mutatnak a kádárizmus belső rendjének (esetünkben a „szövetségi politika" keretében kialakított egyházpolitikának) védelmezőiről. A nyolcvanas évek végén aktív állományban lévő tisztek közül csak ketten kerültek a belügy kötelékébe 1962, azaz a BM III/III. Csoportfőnökség megszervezése előtt, sőt egyházi területen 1966 előtt csak egy fő dolgozott. (1966–1972 között 10, 1973–1979 között 9, 1980–1987 között 7 fő került a BM III/III-1. Osztályra.) Az 1989-ben elbocsátott légió tagjai között tehát már nem voltak ávósok, de a korai Kádár-korszak belügyi dolgozói is csak mutatóban voltak megtalálhatók. Az állomány zömét a hetvenes években toborozott, kiképzett és kinevezett operatív tisztek adták. E csoportot tekinthetjük (hipotetikusan) a harmadik állambiztonsági generációnak. Ők vették át az ötvenes években az ÁVH által toborzott, az 1956-os megtorlást levezénylő, majd a hetvenes években kialakított kedvezményes nyugdíjazási lehetőségekkel élve (sokszor megromlott egészségi állapotban) visszavonuló ávósok helyét. Ebből a szempontból közelítve különösen érdekes lehet a szervezeten belüli transzferek alakulása. Ez dokumentálhatóan az egyes dossziék átadása, új összefoglaló anyagok írása vagy a betekintő oldalak vezetése kapcsán ragadható meg. A BM III/III-1. Osztály nyolcvanas években aktív munkatársai egy olyan terület örökösei voltak, ahol esetenként már gyerekkorukban is intenzív munka folyt. Másként közelítve pedig elmondható, hogy célszemélyeiknek (zömében magas rangú egyházi vezetők) is évtizedes tapasztalatai lehettek a politikai rendőrség (változó) működéséről.

A rendszer és a szervezet konszolidálódásának köszönhetően az állomány tagjai már egy kialakult rend szerint haladtak előre a belügyi hierarchián. Előléptetéseikre („sorosan") megszabott időközönként került sor. (Rendfokozatuk szerint az alhadnagyok 3 év múltán hadnagyi, 4 évre rá főhadnagyi, 5 évvel később századosi, 6 év múlva őrnagyi rangot kaptak.) Mint más állambiztonsági részlegeknél, ennél az osztálynál is lényegében minden munkatárs tagja lett az MSZMP-nek. Ez nemcsak ideológiai elkötelezettségük fenntartását biztosította, hanem a pártközpont számára a többszörös kontroll lehetőségét is megteremtette.[20] A párttagsággal nem rendelkező két munkatárs pedig tagja volt a KISZ-nek, amely a fiatal tisztek politikai szocializációjának fontos színtere volt a titkosszolgálatoknál is.[21] A pártállami rendszer egészére, a Belügyminisztériumra pedig különösen jellemző volt, hogy a dolgozók motivációjában jelentős szerepet szánt a különböző kitüntetéseknek. A hosszabb ideje szolgálók mind rendelkeztek három-négy ilyen elismeréssel. A leggyakrabban kapott kitüntetések, a Haza Szolgálatáért Emlékérem (ezüst, arany fokozat), a Közbiztonsági Emlékérem, a Szolgálati Érdemérem (10, 15, 20, 25 éves) elosztása központi irányszámok alapján történt. Ugyanakkor a BM III/III-1. munkatársai sikeres akcióik révén nem egy magasabb kitüntetést is megszereztek, egy-egy kiemelkedő évben pedig szinte dömpingszerű volt az elismerés: 1981-ben például 26 egyházi elhárító részesült kitüntetésben, dicséretben, illetve pénzjutalomban.[22] Megjegyzendő, hogy az állambiztonság kései vezetői közül többen voltak, akik pályájuk során hosszabb-rövidebb ideig foglalkoztak a „klerikális reakció" kezelésével, így az egyik legsikeresebb titkosszolgálati karriert befutó Harangozó Szilveszter[23] vagy a hírszerzést irányító Bogye János és Rajnai Sándor, illetve a Vatikán elleni kémkedést szervező Berényi István.[24] Sőt az egyházi elhárítás egyes parancsnokai, Győri Zoltán és Geréb Sándor évtizedes munkájuk elismeréseként az MSZMP Központi Bizottsága apparátusának külső munkatársaiként tevékenykedtek nyugdíjas éveikben.[25]

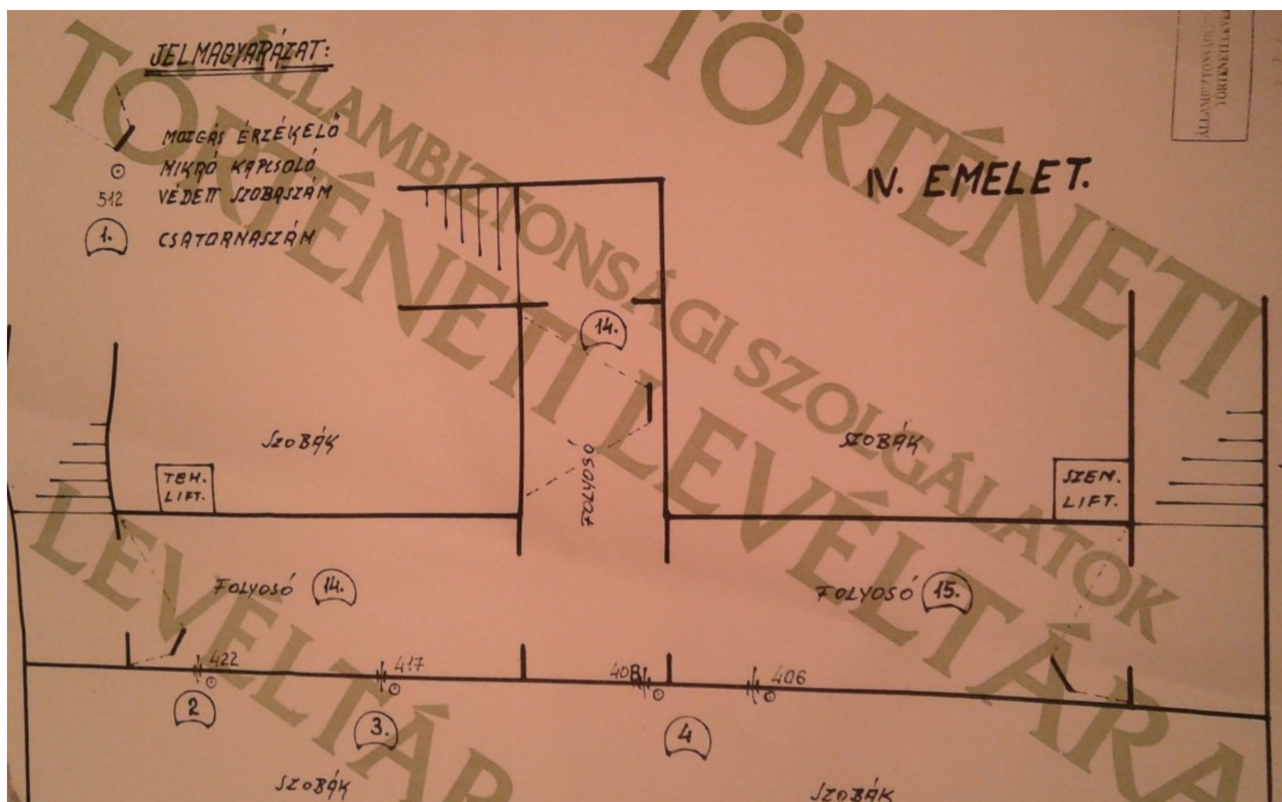
Az egyházi elhárítók személyes értékeléseinek is visszatérő eleme volt a „rendezett családi élet", a „szocialista erkölcsi normák" betartásának hangoztatása. A személyes adatok szerint a BM III/III-1. Osztály munkatársaira a kétgyerekes családmodell volt a jellemző, a tisztek többsége húszas éveinek elején házasodott meg. Ami az iskolázottsági, műveltségi kritériumokat illeti, az állomány döntő többsége gimnáziumi érettségivel rendelkezett, amit kétharmaduk esetében a Rendőrtiszti Főiskola elvégzése egészített ki. (Az 1976 és 1979 között végzett évfolyamokból 11 tiszt került az egyházi elhárításhoz.) Mások alacsonyabb szintű BM-tanfolyamokat végeztek, míg egy fő esetében regisztráltak szovjetunióbeli tanulmányokat. Megemlítendő még, hogy vélhetően a belügyi ösztöndíjak elterjedésével összhangban néhányan más felsőoktatási intézmény elvégzése után lettek a „Cég" munkatársai. Általánosságban a szakmai tanulmányaikkal párhuzamosan a leendő főtisztek megfelelő politikai oktatásban is részesültek. Több mint az állomány fele elvégezte a Marxista-leninista Esti Egyetem szakosítóját, a többiek középfokú pártiskolai végzettséggel rendelkeztek. A protestáns egyházak, valamint a kisebb felekezetek elleni munkát irányító Reményi Géza az MSZMP Politikai Főiskoláját is abszolválta.[26] Míg a katolikus egyházi vezetők elleni munkát koordináló Tóth Ferenc „bánásmód pszichológiát" is tanult.[27]

Az egyházi elhárítók rendszeresen kaptak jutalmakat, egyes feljegyzések szerint kb. kétévente, egyhavi fizetésüknek megfelelőt. A fizetések (alapilletmények) 1981-ben 4650 és 7000, 1985-ben 6300 és 9050, 1988-ban 12 300 és 18 300 forint között mozogtak. Az állomány vagyoni, tulajdoni helyzetéről rendelkezésre álló adatok szerint a munkatársak életszínvonala a korszakban átlagosnak volt tekinthető. A különböző belső dokumentumokban idővel megjelent az autó, telek birtoklása. Lakásaikat a korábbi kiutalásokkal szemben inkább már munkahelyük által biztosított OTP-kölcsönök segítségével fedezték. Így a központi állomány munkatársai közül többen az újonnan épült lakótelepeken lelhettek otthonra.

A személyi dossziék alapján a belügyes szubkultúra más összefüggései is feltárulnak. Így ezen a területen is érzékelhető, hogy a hozzátartozóik gyakran szolgáltak a Belügyminisztérium állományában vagy más pártállami kapcsolattal rendelkeztek. Ebből a szempontból szimbolikusnak is tekinthető, hogy a nyolcvanas években az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjének, Miklós Imrének a veje is az osztályon dolgozott. (Az ÁEH és az állambiztonság állományának többszintű összefonódása mára szintén jól dokumentálható.[28])

Az egyes munkatársak sablonokból építkező minősítéseiben olykor személyes tevékenységükkel kapcsolatos megállapítások is olvashatók. Ezek alátámaszthatják a részleg működésével kapcsolatos ismereteket, de máshonnan nem ismert feladatokra, jelenségekre is utalhatnak. A katolikus egyház vezetőivel foglalkozó Ács Péter munkáját felettese azért dicsérte, mert sikerült jó együttműködést kialakítania a terület illetékes párt-, állami és társadalmi szerveivel.[29] Utóbbiak minden bizonnyal az Állami Egyházügyi Hivatalt vagy éppen a Hazafias Népfrontot jelentették. (Széles körű kapcsolatrendszerére Varga Ágota dokumentumfilmjében az egykori alosztályvezető maga is utalt.[30]) Bana Gézáról minősítése alapján tudhatjuk, hogy egyik fő feladata „a vatikáni diplomaták és kiemelt egyházi rendezvények operatív ellenőrzése" volt. Hálózati munkáját (kapcsolatteremtő készségével, „perspektivikus látásmódjával") felettesei visszatérően dicsérték.[31] Bándi Ferenc 1981-es minősítése szerint sikeresen újította fel a „cionista elhárítási vonalat", de felettesei azért is elégedettek voltak vele, mert több általa foglalkoztatott személy vált alkalmassá határon túli munkára is, sőt a „3/e rendszabály[32] bevezetésében és alkalmazásában osztályszinten elismert" volt.[33] Király István tevékenységének célterületei 1983-tól a „Hare Krisna és más indiai eredetű, nyugati alapítású szekták" lettek.[34] (A nyolcvanas évek töredékes iratai a „Hinduk" fedőnevű nyomozást aktív intézkedésként jórészt hatósági vegzálások kísérték.[35]) Operatív akciókért, hálózattartásért és beszervezésért külön dicséret járt a minősítések során. Ilyen elismerő szavakat kapott például Chászár László is.[36] Ezek az utalások a fennmaradt 6-os kartonok, esetleg a kutathatóvá váló mágnesszalagok adatsoraival összevetve válnak majd igazán értelmezhetővé. Ugyanakkor a jellemzésekben rendre előkerült a mindennapi tisztes szakmai munka, a tárgyalókészség elismerése vagy a szakmai rutin magasztalása is. [37] Évinger Istvánról például a következőket írták: *„Jó kombinatív érzékkel oldja meg a bonyolult operatív feladatokat. A munkában szívósan célratörő, a fiatal operatív tiszteket is ilyen irányba neveli."*[38] Végül a rendszeresen írt jellemzések kitértek a politikai, világnézeti és szakmai képzettség alakulására (a karrierállomások között érdekességeket is találni: Móricz János például programozóként került a Belügyminisztériumba[39]), de rögzítették egyes elhárítók szovjet kapcsolatait is. (Szolnoki József például a KGB Határőrparancsnoki Főiskoláján végzett kiváló eredménnyel az osztály munkatársai közül.[40])

A BM III/III-1. Osztály munkatársai azonban nem csupán egy virtuális tablón helyezhetők el. A csoportfőnökség rendezetlen iratai között fennmaradt telefonkönyvek alapján egykori munkaszobáik is azonosíthatók, az osztály mindennapi térbeli elhelyezkedése is kellő pontossággal megragadható.[41] (Ráadásul az irodaház biztonságtechnikai rendszeréről fennmaradt töredékes dokumentáció éppen az osztály irodái előtti folyosórészletet ábrázolja, a mozgásérzékelők elhelyezkedésének bemutatásával együtt.[42])

A BM III/III. Csoportfőnökség központi irodaházáról készített biztonságtechnikai vázlat (ÁBTL 1.11.6. 3. doboz)

A BM III/III. Csoportfőnökség munkatársai a Belügyminisztérium Roosevelt téri épületkomplexumából 1977-ben költöztek be a Néphadsereg (ma: Falk Miksa) utcai irodaházba. Itt dolgozhattak 1990-ig, amikor a kulturális elhárítással foglalkozó kollégájuk, Végvári József az ingatlanba újságírókat juttatva lebuktatta a szervezet törvénytelen működését (az ellenzéki szervezetek megfigyelését és az iratmegsemmisítéseket).[43] Az egyházi elhárítók – a szobaszámok szerint – a nyolcvanas években a negyedik emeleten végezték irodai munkájukat. A rekonstruálható szobabeosztás, azon túl,

hogy érzékletesebbé (jobban elképzelhetővé) teszi az állomány mindennapi munkáját, a tevékenységi körök azonosításában is segíthet. Feltételezhető, hogy az alosztályokon belüli vonalak (egy-egy szűkebb működési terület) illetékesei lehettek szobatársak. Végül az egyházi elhárítás megismerésével kapcsolatos „térbeli fordulatot" az egykori titkos lakások azonosítása tovább erősítheti.[44] A fennmaradt dossziék,[45] illetve az ügynökdossziék fejlécei alapján mind több esetben azonosíthatók az ügynöki találkozók helyszínei, sőt olykor a lakberendezés részletei is. Így például BM III/III-1. Osztály munkahelyétől sétatávolságra lévő Pozsonyi út 40. alatti épületben található „Duna" fedőnevű lakás menedzselésekor külön szempontként figyeltek arra, hogy ott „operatív fontos" magas rangú egyházi személyekkel tartanak titkos találkozókat.[46]

409	Kovács Endréné fhdgy. Chászár László szds. Bálint Balázs szds. Péter-Bartha Gábor fhdgy.	BM III/III-1 BM III/III-1-a BM III/III-1-a BM III/III-1-a	419	Erős Lajos őrgy. alosztályvezető	BM III/III-1-b
410	Sipos Zoltán hdgy. Salamon Tibor őrgy.	BM III/III-1-a BM III/III-1-a	420	Kiss Istvánné III. o. fti. Szabó Miklósné I. o. sgt.	BM III/III-1-a BM III/III-1-b
411	Krám István szds. Keresztes Mihály szds. Kurucz Zoltán tzls.	BM III/III-1-a BM III/III-1-a BM III/III-1-a	421	Ács Péter alezr. alosztályvezető	BM III/III-1-b
412	Szabó János hdgy. Varga István, dr. szds.	BM III/III-1-a BM III/III-1-a			
			423	Móricz János alezr. Varga Lajos őrgy. Horváth István hdgy.	BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c
415	Kuburczik István őrgy. Budai Miklós szds.	BM III/III-1-a BM III/III-1-a	424	Sugár Sándor őrgy. Szolnoki József szds. Siklói Györgyné, dr. őrgy. tájtiszt	BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1
416	Tóth Ferenc r. alezredes, osztályvezető	BM III/III-1	425	Bándi Ferenc alezr. Szekeres Ferenc fhdgy. Király István szds. Sebestyén Gábor hdgy.	BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c
417	Mészáros Demeterné I. o ir ti. Emperger Judit I. o. sgt.	BM III/III-1 BM III/III-1-c	426	Haibach Ádám szds. Takács Gábor szds. Bagó Ottó hdgy.	BM III/III-1-b BM III/III-1-b BM III/III-1-b
418	Reményi Géza őrgy. alosztályvezető	BM III/III-1-c	427	Bana Géza őrgy. Horváth Attila alezr.	BM III/III-1-b BM III/III-1-b
			428	Bácskai Mihály szds. Horváth Gyula szds. Nagy István szds. Vágó János fhdgy. Boros László fhdgy.	BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c BM III/III-1-c

1. táblázat. A BM III/III-1. Osztály munkatársainak irodái a Néphadsereg utcai irodaházban (1988)[47]

Egyházi elhárító munka a nyolcvanas években

A tablón szereplő III/III-as főtisztek, az adott állambiztonsági „vonalakat" országosan irányító, koordináló titkosszolgák voltak egyszersmind az egyházakban tevékenykedő legfontosabb hálózati személyek tartótisztjei. Ők nyomoztak a

veszélyesnek minősített személyek, illetve közösségek után, vagy ellenőrizték az egyházi iskolákat. Ekkoriban azonban leginkább a „legális keretek között működő" egyházi szervezetek és a külső, illetve belső „ellenség" kapcsolatainak kialakulását kívánták megakadályozni. Az évtizedes munka révén számos együttműködő hálózati személlyel rendelkeztek a különböző felekezetek vezetői között.[48] A belső elhárítás munkatársai a hatvanas évektől már az egyházi közép-, illetve felsőoktatási intézményekben megkezdték a potenciális együttműködők feltérképezését. S hosszas, akár évekig tartó munkával szerveztek be papokat, lelkészeket, rabbikat, egyházi és világi személyeket. 1974-ben az egyházakban foglalkoztatott közel négyszáz hálózati személy közül 136 főt irányítottak a budapesti központból. (Felekezeti megoszlásukat és a megyékben foglalkoztatott hálózat arányait lásd a táblázatban.) 1980-ban a BM III/III. Csoportfőnökség 462 hálózati személye körül 146 főt foglalkoztattak az „egyházi reakció vonalán", 1985-ben az 549 főnyi hálózatból 162 főt irányítottak az egyházi elhárítás beosztottai.[49]

	tmt	tmb	ügynök	össz	r.kat.	ref.	ev.	izr.	kisegy.	szekta
III/III Csopf.	17	96	23	136	86	15	16	3	11	5
BRFK	1	16	3	20	20					
Baranya	1	14		15	14	1				
Bács	1	8	1	10	10					
Békés		8		8	3	1	1		2	1
Borsod		12		12	8	3			1	
Csongrád	1	13		14	12	2				
Fejér		9		9	9					
Győr	1	14		15	14		1			
Hajdú		20		20	4	12			3	1
Heves		15	4	19	17	2				
Komárom		10	1	11	11					1
Nógrád		4	2	6	5		1		5	1
Pest		16	1	17	12	4	1		1	
Somogy		9		9	6	1	1			1
Szabolcs	2	11	6	19	7	5	1			
Szolnok		10		10	5	4				
Tolna		5		5	2		2			
Vas	1	12		13	13					
Veszprém		22		22	19	1	2			
Zala		9		9	9					
Összesen	25	333	41	399	286	51	26	3	23	10

2. táblázat. Az egyházi elhárítás hálózati személyei és felekezeti megoszlásuk (1974)[50]

A BM III/III-1 Osztály beosztottjai munkájukat a pártközpont elvárásai, illetve az Állami Egyházügyi Hivatallal által kidolgozott tervek szerint, lényegében végrehajtóként folytatták. A fő cél erre az időszakra az állam és az egyház „kiegyensúlyozott viszonyát" veszélyeztető tényezők elhárítása lett. Így veszélyes elemként az autonóm életet élő, közéleti szempontból veszélyes (ellenzéki csoportokhoz kapcsolódó) személyek elleni akciók jelentették a tevékenység érdemi részét. A szocialista együttműködés keretében a magyar szervek fontos feladata lett a „nemzetközi egyházi központok", a Vatikán vagy a protestáns világszervezetek elleni titkosszolgálati munka. Az itt bemutatott munkatársak tevékenysége jórészt előkészítette a hírszerzés (BM III/I. Csoportfőnökség) munkáját.[51]

Az állambiztonság szakmai munkájának kereteit a hetvenes évektől belső ügyrendek határozták meg. A BM III/III. Csoportfőnökség feladatai között 1972-től is szerepelt az „egyházi reakció" tevékenységének felderítése, ellenőrzése, megelőzése és megszakítása.[52] A belső elhárítás saját, folyamatosan felülvizsgált ügyrendjei ezt a direktívát tovább részletezték. A Duna-gate botrány után, 1990-ben egy katonai ügyészségi eljárásban lefoglalt dokumentum szerint a BM III/III-1. Osztály fő célja az egyházakban folyó „államellenes" tevékenység felderítése, a betiltott szerzetesrendek tagjainak megfigyelése, közösségeik bomlasztása, az egyházi iskolák ellenőrzése és a szektának minősített vallásos közösségek megfigyelése volt. Fontos célkitűzés maradt továbbá a beépülés „a Vatikán és más egyházi központok propaganda- és segélyszervezetek hírügynökségek irányába", végül (a tevékenységi kört szélesen kitágítva) az egyházpolitikai érdekek érvényesülésének elősegítése.[53] E leírás megfelelt az osztály, nyolcvanas évekre átalakult szervezeti rendjének. A BM III/III-1. Osztály munkatársai az egyházi struktúrák behálózása, manipulálása mellett a politikai akaratközvetítés, érvényesítés közvetítői is voltak. Alapfeladataik közé számított a „társadalomra veszélyek elemek" ellenőrzése, a mindennapi egyházi élet szemmel tartása, a rendkívüli helyzetek kezelése. A problémás jelenségek közül a nyolcvanas években a fő figyelem (a pártvezetés határozatai nyomán[54]) a „szakadárok", a kisközösségek, bázisközösségek, illetve a katonai szolgálatmegtagadók felé fordult. Az osztály beosztottai a nyolcvanas években munkájuk fokozatos átértékelésére kényszerültek, majd 1989-ben ők végezték el az iratok megrostálását.

Titkosszolgálati tevékenységük legfajsúlyosabb részéről így lényegében nem maradtak fenn alapvető dokumentumok. Az ügynöki dossziék korabeli hiányát *A tartótiszt* című film is jól szemléltette. Bár az ÁBTL-ben tartott forgatáson az egykori alosztályvezető, Ács Péter elé számos munkadossziéját letették, ám azok a hetvenes évek anyagait tartalmazták. Ennek megfelelően az egykori parancsnok is pályája középső szakaszáról, megyei elhárító tevékenységéről beszélt csupán.[55] Sajátos módon azonban az irathiány mértéke más időszakokhoz képest meglehetős pontossággal, bizonyos években tételesen is rekonstruálható. A BM III/III. Csoportfőnökség éves hálózati statisztikai jelentései és azok fennmaradt mellékletei (1975 és 1985 között) részletes bontásban tartalmazzák az ehhez szükséges adatsorokat. Bár a nyilvántartó központba megküldött névlisták személyi azonosítókat nem tartalmaznak, köztörténeti ismeretek alapján egyértelműek, hogy kik kerültek szorosabb megfigyelés alá. Ilyen F-dossziés személlyé vált 1982-ben Scheiber Sándor, 1984-ben Németh Sándor, 1985-ben Iványi Gábor, 1987-ben Kozma Imre, Gyulai Endre, 1988-ban pedig Várszegi Imre,[56] hogy csupán a korszak néhány egyházi vezetőjét említsük. Közben másokkal kapcsolatban ezt az ellenőrzést megszüntették időskorukra vagy passzivitásukra hivatkozva. 1985-ben Gyökössy Endre és Scheiber Sándor, 1987-ben[57] többek között Rózsa Elemér, Keglevich István[58] vagy más, az 1961-es nagy letartóztatási hullám[59] óta „szorosan ellenőrzött" egyházi személy F-dossziéját zárták le. (A statisztikák szerint 1985 végén az egyházi elhárítás területén 286 fő állt rendszeres ellenőrzés alatt.[60])
A nyolcvanas évekből számos fedőnévlista is rendelkezésre áll a hálózati személyekkel kapcsolatban. A központnak szóló beszámolók tételesen felsorolták a beszervezett, átminősített, pihentetett vagy éppen kizárt titkos munkatársakat, ügynököket. A BM III/III. Csoportfőnökség listái alapján a hálózatépítés további belső arányai és dinamikája is érzékelhető. 1980-ban például 30 titkos megbízottat zártak ki a belső elhárítás központjából, közülük négy fő volt egyházi területen foglalkoztatott ügynök. Eközben a BM III/III-1 Osztály munkatársai 5 titkos megbízottat szerveztek be, hármat vettek át más szervtől, és egy korábbi kapcsolattal újították fel a kapcsolatot. 1985-ben a belső elhárítás 55 új titkos megbízottja közül kilencet foglalkoztattak egyházi területen.[61]
Az egyházi elhárítás 1980 első félévében „Miklós Kristóf", „Pécsi István" és „Lackó György" beszervezését rögzítette, míg a megyei szervektől átvették „Máté Barnabás", „József" és „Salamon" titkos megbízottakat. „Reményi Józseffel" felújították a kapcsolatot, a statisztikai (változás)jelentés szerint viszont „Polo Márk", „Fekete Péter", „Paxi" és „Sárvári György" kizárásra került a hálózatból. „Felföldi József" Nógrád megyében folytathatta tevékenységét, míg a c alosztály csere révén két új K-lakásra tett szert.[62] A hasonló jellegű listák (amelyek legalább 1985-ig hasonló részletességgel fennmaradtak) a névadási szokások elemzésén túl a hálózati aktivitás kutatását is elősegíthetik (tippeket adva a karton- vagy mágnesszalag-alapú azonosításokhoz[63]).
A hálózat szervezése, nevelése, frissítése mellett a tablón szereplő tisztekre várt, hogy eleget tegyenek a párthatározatokban és belügyi direktívákban megfogalmazott elvárásoknak. A többség munkába állasakor Harangozó Szilveszter egy jól működő, az Állami Egyházügyi Hivatallal[64] hatékonyan kooperáló részlegként mutatta be az egyházi elhárítást a Belügyminisztériumban tartott országos értekezleten.[65] A működési elveket a pártállami vezetés igényeit, a politikai megrendelők elvárásait pártfórumokon is ismertették. Az osztály pártszervezetének 1978-as beszámolója részletesen kifejtette az állomány kettős feladatát, amelyek 1) az egyházpolitikai elvek érvényesítésének segítése, 2) az egyházi fedezékből támadó hazai és nemzetközi reakció felderítése voltak. Az anyag rögzítette: *„…az egyházpolitikai határozatok megismerése, azok érvényesülésének operatív úton történő segítése alapszervezetünk tagsága, szakmai egységünk állománya előtt állandóan szem előtt tartott feladat."*[66] A következő évi sikerbeszámoló szintén tömören rögzítette a kádárizmus gyakorlatához igazodó működési elvet: *„Speciális lehetőségeinkkel hozzájárultunk ahhoz, hogy az ellenséges törekvések nem fejlődhettek büntetőeljárást igénylő cselekményekké, hanem döntően egyházi ellenzéki keretbe szorultak. A lojális egyházi erőket aktivizálni tudtuk, az egyházon belüli ellenzéki körök nem tudták erőiket egyesíteni."*[67]
A nyolcvanas évek egyházi elhárító munkájának középpontjába a „szakadároknak" minősített közösségek elleni fellépés került. 1982 májusában ezekről a csoportokról Harangozó Szilveszter tartott előadást a Belügyminisztérium földszinti tanácstermében. Referátuma szerint állambiztonsági szempontból a Bulányi-féle[68] bázisközösség és a feloszlatott Regnum Marianum-közösség[69] volt a legjelentősebb veszélyforrás. Előbbi hatása a becslések szerint 2000 hívőre terjedt ki, ebből 250 főt (közte 60 papot) minősítettek tudatosan ellenséges személynek. Utóbbihoz a belügy információi szerint 1500–2000 fiatal tartozott. A református egyházban Németh Géza és Éliás József csoportjait tartották a legveszélyesebbeknek, de „szakadárnak" minősítették a metodista egyházat 12 lelkész társával és 6–700 hívővel elhagyó Iványi Tibort, valamint az adventista egyházat nyolcadmagával és 300 hívővel elhagyó Egervári Oszkárt is. Harangozó Szilveszter rögzítette, hogy az ilyen csoportok, személyek ellen hosszú távú harcra kell felkészülni, méghozzá 1) az egyház progresszív (együttműködő) tagjainak felhasználásával, 2) egyházi keretek közötti akciókkal, 3) lehetőleg úgy, hogy az ügyek egyházfegyelmi intézkedésekkel záruljanak.[70] A kiadott belügyi direktíva következményei a célszemélyek kijelölésében is nyomon követhetők.[71]
A tablón szereplő tisztek döntő hányada jelen volt a nyolcvanas évek csoportfőnökségi pártgyűlésein is, ahol a referátumokban az aktív, kezdeményező elhárítás folytatását, fejlesztését és mind hatékonyabb alkalmazását sürgették, mondván, a *„bűnvádi felelősségre vonás a mai viszonyok között a társadalom számára nem kívánatos"*.[72] Az MSZMP BM III/III-1. alapszervezetének 1982-es beszámolója szerint az egyházi elhárítók számára az „erőszakmentesség túlhangsúlyozása", azaz a fegyveres katonai szolgálatot megtagadók ügye, valamint a polgári és egyházi ellenzék vélt közeledése ad feladatot. (Miközben a referátum elismerően szólt az „ad limina" látogatás,[73] illetve a zsidó ünnepségek zavartalanságának biztosítása állambiztonsági munkáról vagy éppen a „Hinduk" fedőnevű bizalmas nyomozásokban folytatott operatív játszmákról.[74]) A katonai szolgálatmegtagadás jelenségének súlyosságát jelzi, hogy a probléma a

pártállami szervek legfelső szintű (és behatóbban csak az utóbbi években megismert) fórumának, az MSZMP KB adminisztratív titkára által működtetett Koordinációs Bizottságnak a napirendjére kerültek.[75] A hatalom az évtized végére ezen a területen is engedni kényszerült: a belügyminiszter, a legfőbb ügyész és a legfelsőbb bíróság elnöke részvételével zajló tanácskozás elfogadta az igazságügyi miniszter előterjesztését, amely szerint politikai, jogpolitikai szempontból fontos, hogy minél kevesebb fiatalt kelljen büntetőjogilag felelősségre vonni a katonai szolgálat megtagadása miatt. Az egyházügyi rendezése az ÁEH feladata lett, ezáltal a BM III/III-1 terhei is enyhültek. 1988 áprilisában azonban még katonai szolgálat megtagadása miatt mintegy 185 fő töltötte szabadságvesztéses büntetését (174 jehovista, 6 katolikus, 2 nazarénus, 1 adventista, 1 politikai ügyből elítélt).[76]

Az egyházi elhárítók számára adódó rendkívüli eseményekről a nyolcvanas évek Napi Operatív Információs Jelentéséből értesülhetünk. Az ezzel kapcsolatos digitális gyűjteményekben számos különböző fajsúlyú esettel találkozhatunk.[77] Az alapinformációk készítői a III/III-1 tájékoztató tisztjei, az intézkedések végrehajtói az osztály állományának tagjai között keresendők. Ilyen egyedi ügyekkel a legutolsó időkig találkozhatunk. Például miközben Kádár János temetésével kapcsolatos demonstráció terveit igyekezett felderíteni a belső elhárítás, elfogtak egy Paskai Lászlónak szóló magánlevelet, amely az egyházi elhárítás és az operatív technika alkalmazásának megszüntetését követelte.[78]

Végül az egyházi elhárítás utolsó munkatársai voltak azok, akik a korábbi dokumentumok és adattárak rostálását megkezdték. Ennek a folyamatnak kezdeti részmozzanatai még szabályszerűen dokumentálva történtek. Így tudható például, hogy Erős Lajos alosztályvezető és Krám István őrnagy vizsgálták felül és semmisítették meg 1989 szeptemberében–októberében az egykori szerzetesrendekkel kapcsolatos objektum-dossziékat. Indoklásuk így szólt: *„…az objektumdossziékban elhelyezett anyagok többsége ma már értéktelen. A rendek legális működésének lehetőségeivel új helyzet teremtődött. Ebből adódóan a továbbiakban alkotmányvédelmi szempontok figyelembevételével szükséges megszervezni köreik ellenőrzését.”*[79] Ám utóbb az ekkor megnyitott „Építők” dosszié anyagai is eltűntek, így napjainkban egy kibelezett akta található a levéltárban. Ugyanebben az időben Chászár László őrnagy és Sipos Zoltán főhadnagy vizsgálták felül a katolikus szemináriumokkal kapcsolatos dossziékat. Az operatív szempontból értéktelennek minősített anyagok megsemmisítése után immár „nemzetbiztonsági" szempontok alapján kívántak operatív munkát végezni *„a papképzés területén jelentkező törvénysértő magatartások felderítése, akadályozása"* érdekében. A „Pilátus" dosszié sorsa azonban (vélhetően nem sokkal később) szintén a teljes kibelezés lett.[80] 1989. december 21-én pedig a belső elhárításhoz is megérkezett az Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság leirata, amely szerint a *„kizárásra kerülő hálózati személyek »B« és »M« dossziéit saját hatáskörben kell megsemmisíteni"*.[81] Az osztály 1989-es iktatókönyve mégis érzékeltet valamit abból, hogy milyen dokumentumokat köröztettek a szervezetben.[82]

Az osztály mindennapi belső élete

Az egyházi elhárítás belső életének megismerésében egy pártzsargonban megfogalmazott, a hatalom nyelvén írt, a felettes szervek elvárásaihoz igazodó szövegegyüttes is rendelkezésre áll. A dokumentumokban (jegyzőkönyvekben, beszámoló jelentésekben) az egyedi esetek, fegyelmi botrányok, folyamodványok, atipikus jelenségek különös optikáján keresztül is vizsgálható a részleg tevékenysége. A pártalapszervezetek hangulatjelentései akár mint a minőségbiztosítás, érdekkijárás korai csatornái is értelmezhetők.[83] Az ezekben szereplő állítások az állambiztonsági iratokkal összevetve lehetővé teszik egyes utalások dekódolását is. Végső soron az MSZMP iratai a szervezettörténeti rekonstrukcióban is segítséget nyújthatnak.

A különböző céllal írt beszámolók számos konkrét eseményt rögzítettek. Az 1989-ben elbocsátott egyházi elhárítók közül a legrutinosabbak már részt vehettek 1974 augusztusában egy közös autós kiránduláson, ahol a kollégák a kiskörei vízlépcsőt és a környékbeli üzemeket látogatták meg, [84] 1975. május 1. és 4. között pedig csehszlovákiai és lengyelországi kiránduláson vettek részt.[85] 1976-ban az egyházi elhárítók pártszervezete a Budapesti Csokoládégyárban tett látogatást.[86] Az ilyen jellegű közös szabadidős programok a következő években is általánosak maradtak. Igaz, a telektulajdonosokká váló elhárító tisztek saját birtokaikon is kikapcsolódhattak. Az állomány rendszeresen részt vett társadalmi munkaakcióban is. A Budapesti Lakásépítő Vállalattal kötött szerződés alapján például a Zalka Máté (ma: Liget) téren fásítási és tereprendezési munkákat végeztek. A végzett munkáért járó pénz kétharmadát a Szolidaritási Alap számlájára, egyharmadát a KISZ Klub berendezésének fedezésére utalták át.[87]

A kollektíva, a szocialista közösség alakulását az illetékesek visszatérően értékelték. A pártdokumentumok is rögzítették, hogy 1975 és 1979 között jelentősen kicserélődött az osztály állománya. A testületet 19 fő hagyta el (10 fő nyugdíjba ment, 6 főt áthelyeztek, 2 főt fegyelmi úton távolítottak el, 1 fő leszerelt). Helyükre fiatal, szakmai iskolát végzett operatív tisztek érkeztek, akik a pártalapszervezet egyik beszámolója szerint *„jól beilleszkedtek a kollektívába, aktívan átvették az operatív területüket, úgy dolgoznak, hogy szinte észre sem lehet venni az operatív tapasztalatok hiányát"*.[88] Más feljegyzések szerint Győri Zoltán osztályvezető kifejezetten elégedetlen volt a főiskolai képzés színvonalával, az új munkatársak teljesítményével.[89] A pártszervek szociális gondoskodásának köszönhetően az is tudható, hogy öt év alatt nyolc elvtárs lakásgondjából hármat sikerült megoldani az osztályon.[90] Az állomány tagjainak önéletrajzai a titkosszolgák sajátos önreprezentációi,[91] ugyanakkor a kései szövegek egyre gyakrabban tettek említést szabadidős tevékenységekről, hobbikról. Az állomány tagjainak mozgása egy rövid időszakban még személyesebb szintig rekonstruálható. Az 1989-es hétvégi eltávozási napló alapján pedig nyomon követhető, hogy ki mikor hagyta el a fővárost rokonlátogatás, üdülés (BM, HM üdülőkben) vagy a hétvégi telek felkeresése céljából: akár egyedül, akár

kollektíven (a III/III-1c Alosztály munkatársai például 1989 szeptemberének utolsó hétvégéjét az agárdi büntetés-végrehajtás pihenő telepén töltötték).[92]

A BM III/III-1 Osztály mindennapjaihoz hozzátartoztak a szocialista ünnepek (április 4., november 7.), a közösségszervezők által szervezett kulturális és sportrendezvények, melyeket a központi komplexumban vagy különböző sporttelepeken tartottak.[93] Az állomány tagjai a mindennapi testedzés miatt is megfordulhattak sokak által látogatott, hétköznapi helyszíneken (például az Elektromos Művek Sporttelepén). Azonban a szocialista ünnepségeken túl az osztály munkatársai hivatalból számos egyházi ünnepen is jelen voltak. Vélhetően elődeikhez hasonlóan karácsonykor és húsvétkor tervszerűen látogattak meg néhány templomot. Bár létszámukból adódóan csak néhány helyszínen lehettek személyesen jelen, a máshol történtekről a hálózat útján szereztek tudomást, illetve már támaszkodhattak az ÁEH mindennapi kontrollt fenntartó mechanizmusaira.[94] Az idő előrehaladtával viszont a BM III/III-1. osztály munkatársainak jelentősen ki kellett lépniük komfortzónájukból. Az évtized végén korábban ismeretlen tömegrendezvényeket kellett felügyelniük. 1988-ban a Szent Jobb országos körútjának biztosítását kellett végrehajtaniuk. (A Szent István halálának 950. évfordulójához kapcsolódó rendezvényeket az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága által kijelölt keretek között folytatták le. Az immár nemzeti jelképnek tekintett katolikus ereklye nyilvános tiszteletére utoljára még a Mindszenty József által vezetett 1947-es nagyszabású körmenet keretében kerülhetett sor.[95])

II. János Pál pápa ausztriai látogatásának „operatív biztosítása" szintén új kihívást jelentett az egyházi elhárítás számára. Az előzetes tervek szerint az 1988. június 24-i, Trausdorfban (Darázsfalva) tartandó háromnyelvű szentmisére 80–100 ezer magyar zarándokot vártak, 913 busz és 4030 személyautó kilépésével számoltak. Az állambiztonság parancsnokai alapos előkészületek után operatív csoportokat telepítettek az ausztriai határátkelőkre. (A III/III-1. Osztály szolgálati gépkocsijai előző nap este érkeztek meg a fővárosból.) A fenti tablón szereplő tisztek elhelyezése a következőképpen alakult: Kópháza (Bálint Balázs főhadnagy), Hegyeshalom (Budai Miklós százados), Rábafüzes (Szolnoki József százados), Kőszeg (Takács Gábor százados), Sopron (Bálint Balázs főhadnagy). Továbbá berendeztek egy központi helyszínt is a soproni Postás Otthonban (Esvégh Miklós ezredes, csoportfőnök-helyettes Ács Péter III/III-1-b alosztályvezető valamint Horváth Attila alezredes, Kuburczik István őrnagy, Keresztes Mihály százados). A nyolcvanas évek operatív iratainak, ügynökdossziéinak hiánya miatt az eseménnyel kapcsolatos hálózati munka mélysége rekonstruálhatatlan. Azonban fennmaradt Ács Péter alosztályvezető feljegyzése a hálózati személyek eligazításának szempontjairól. A zarándokok között lévő titkosszolgálati kapcsolatokat arra figyelmeztették, hogy *„vegyék figyelembe, hogy a felügyeletükre bízott hívőkkel együtt a pápa-látogatás programjaiban a magyar katolikus egyházat és híveit képviselik".* A kioktatás része volt a provokációk, a rendzavarás, a propagandaanyagok veszélyének taglalása. A tartótisztek figyelmeztettek a vámszabályok és a nyilatkozati rend betartására (azaz hogy a megszólalók egyházpolitikai érdekek szerint nyilatkozzanak az osztrák sajtónak).[96]

Az utolsó értekezlet

Sajátos módon az egyházi elhárítás belső szakmai fórumairól, az osztályértekezletekről eddig éppen 1989 nyaráról került elő egy részletesebb (nem csupán emlékeztetőt tartalmazó) jegyzőkönyv. Az 1989. június 13-án, a siófoki BM üdülőben tartott eligazításon a tablón szereplők vehettek részt. Felszólalásaik nem csak az elképzelt politikai „átmenet" időszakának vízióiról árulkodnak, zárt körben magának a részlegnek az évtizedes munkájáról is kendőzetlenül beszéltek. Az Osztály múltbeli és jövőbeni céljait legtömörebben Horváth József csoportfőnök eligazítása fogalmazta meg. A Duna-gate botrányba fél év múlva belebukó parancsnok a belügyi anyagokhoz képest is szokatlan nyíltsággal szólt az osztály működésének korábbi céljáról: *„Itt a változások lényege, hogy megszűnik az a fajta konkrét, egyértelmű beavatkozás az egyházak életébe, amellyel lényegében az egyházak elsorvasztásán munkálkodtunk. Tehát folyamatosan visszaszorítottuk ideológiailag, politikailag, szervezetileg az egyházak működését."*[97] Az egyházak állambiztonsági kezelésének megváltozása mögött a felmerülő kérdésekre adott válaszok szerint aktuálpolitikai kényszerek álltak. Miként a szovjet típusú rendszerek története során már többször is, a hatalom az egyházaknak fontos konszolidációs szerepet szánt a társadalmi földindulás megakadályozása érdekében. Az „átmenet" forgatókönyvein, az állambiztonság átmentésén (egy új nemzetbiztonsági struktúra kialakításán) dolgozó Horváth szavaival: *„Nekünk az átmenet időszakában az a jól felfogott érdekünk, hogy minden egyház, amely Magyarországon működik, fejtse ki hirdetett tevékenységét [...] A mostani helyzetben, amikor rendkívül romló gazdasági körülmények között konfliktus-szituációk szövik át a társadalmat, az egyházak rendkívül sokat tudnak tenni a társadalmi nyugalom fenntartásában, abban, hogy szervezetten tudjunk visszavonulni és újrarendezni sorainkat egy reális, józan politika kialakítására, a társadalmi kibontakozás érdekében."*[98] Az 1989 közepén tartott osztályértekezleten az elhárítók azt a feladatot kapták, hogy az egyházi ügynököket a békés átmenet érdekében mozgósítsák; továbbra is gondoskodjanak védelmükről és az együttműködés megfelelő ideológiai alapjának biztosításáról; építsenek ki hálózatot az újonnan létrejövő vallásos és egyházi szervezetekben, és gondoskodjanak az SZT-állomány megfelelő pótlásáról, a hivatalos kapcsolatok „új formáinak" biztosításáról.[99] Változatlan feladat maradt az állami szervek tájékoztatása, a befolyásolás, az állami politika és a „progresszív" egyházi vezetés támogatása, a nemzetközi kapcsolatrendszer ápolása és működtetése. Hogy mit tettek ennek érdekében, az ma ismereteink szerint kívül esik a dokumentálhatóság határain.

Összegzés

Tanulmányomban elsőként tettem kísérletet arra, hogy egy adott állambiztonsági részleg állományát részletesen bemutassam. A rendelkezésre álló személyi anyagok révén az egyházi elhárítás tablója valóságosan is megalkothatóvá vált. A BM III/III-1. Osztály működésének további lenyomatai rendkívül sokfélék. Bár éppen az operatív, hálózati dossziék hiányoznak a korszakból, tevékenységüknek a legkülönfélébb részterületekről maradtak fenn dokumentumai. A bemutatott példák reményeim szerint rámutatnak a komplex megközelítések, illetve az egymást kiegészítő adattöredékek feltárásának lehetőségére. A tartótisztek és hálózati személyek, a pártállami hatalom és a célkeresztbe kerülő állampolgárok történetei csak együtt mutathatók be részleteiben. Ehhez az egykor fedőnevekkel is védett, töredékesen fennmaradt iratanyagban meglepően pontos adatsorok is fennmaradtak (mint a titkosszolgálati aktivitás lokalizálását lehetővé tehető címlisták). A tablón szereplők belső világával kapcsolatos ismeretek felvázolásával az ügyekre koncentráló történeti elemzésektől a szerv egykori valós (idejű) működése felé próbáltam közelíteni. Emellett a titkosszolgálatok dokumentumai a kádárizmus lenyomataként is értelmezhetők. Úgy találtam, hogy a tartótisztek belső (párt)értekezleteken a hatalom elvárásairól, az arra adott reakciókról az állomány tagjai kendőzetlenebbül fogalmaztak. Hasonló osztálytablók más részlegekkel kapcsolatban, más időpontokban (más találati arányokkal) is előállíthatók elsősorban a kutatható személyi anyagok és pártiratok segítségével. Egy-egy részterület komplex vizsgálata, egykori napi működésének rekonstrukciója tovább bővítheti a történeti megismerés lehetőségeit, vagy legalábbis megalapozottabbá teheti az erről folytatott vitát.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1 Állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai
1.11.6. BM III/III Csoportfőnökség iratai
1.11.10 Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai
2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ)
2.8. Személyzeti, munkaügyi és pénzügyi iratok
3.1.3 Lakásdossziék
3.1.1. Beszervezési dossziék
3.1.2. Munka dossziék
3.1.5 Operatív dossziék
3.1.9 Vizsgálati dossziék
3.2.1. Bt-dossziék
3.2.3 Mt-dosszié
4.2 Parancsgyűjtemény

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

288. f. 5. csop., Az MSZMP PB üléseinek jegyzőkönyve
288. f. 31/V/1. ő. e. A Koordinációs Bizottság üléseinek dokumentumai
838. f. Az MSZMP Belügyminisztériumi Pártbizottságának iratai
842. f. Az MSZMP BM 5-ös Pártbizottságának iratai
XIX-B-1-au. Belügyminisztérium M és Szervezési Csoportfőnökség iratai
XIX-B-1-x Belügyminisztérium (országos) főkapitányi értekezletek anyagai

Open Society archives (OSA)
Digitális Állambiztonsági Archívum

Hivatkozott irodalom

Bánkúti–Gyarmati (szerk.), 2010
Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989. Szerk. Bánkúti Gábor – Gyarmati György. Budapest, L'Harmattan–ÁBTL.

Benyhe, 2015
Benyhe Bernát: Bokor–Állam–Egyház. A Bulányi György-féle Bokor közösség, a kommunista pártállam és a magyar katolikus hierarchia. In: *Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni zsinat korában*. Szerk. Török József – Tusor Péter – Tóth Krisztina. Budapest, Gondolat, 257–325.

Cseh, 1999

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. In: *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999.* Szerk. Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 73–90.

Cseh–Okváth 2013
Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre (szerk.): *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan.

Gyarmati, 2011
Gyarmati György: *Kísértő közelmúlt – Avagy a rendszerátalakítások egyik deficitje*. L'Harmattan–Líceum.

Gyarmati, 2013
Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956. Szerk. Gyarmati György. Budapest, ÁBTL–L' Harmattan.

Havas, 1990
Havas Henrik: *A Cég árulója*. Budapest, Szféra.

Kiss–Soós–Tabajdi, 2013
Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek.* Budapest, L'Harmattan.

Kósa, 2010
Kósa László: Az állambiztonsági szervezet hálózata a református egyházban a diktatúra idején. *Théma,* 1–2. sz.

Köbel, 2005
Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!" Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Budapest, Rejtjel.

Köpeczi Bócz, 2004
Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Majsai, 2007
Majsai Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel." Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. Esettanulmány(ok). I. rész. *Beszélő,* 12. sz. 44–65.

Mirák, 2010
Mirák Katalin: Az ideális tartótiszt. In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk. Soós Viktor Attila – Szigeti László – Szabó Csaba. Budapest, Szent István Társulat, 170–194.

Mirák (szerk.), 2014
Háló 2. Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945–1990. Szerk. Mirák Katalin. Budapest, Luther Kiadó.

Paksa, 2013
Paksa Rudolf: Prozopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés". (A Horthy-kori magyar nemzetiszocialista elit vizsgálata). In: *Módszertani tanulmányok VIII.* Szerk. Ballabás Dániel, Eger, Líceum Kiadó,é 7–20.

Papp, 2015
Papp István: Ávós legendák – Moldova György: Az elbocsátott légió. In: uő: *Szemek a láncban. Játszmák a magyar állambiztonság történetében*. Budapest, Jaffa Kiadó, 239–272.

Rainer, 2018
Rainer M. János: *Századosok*. Budapest, Osiris.

Soós, 2015
Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája – Az ÁEH szervezeti felépítése, nemzetközi kapcsolatai és dolgozóinak hivatali pályaképe.* PhD-értekezés, kézirat, ELTE BTK.

Soós, 2017
Soós Viktor Attila: A Regnum Marianum ifjúságnevelő munkája. In: *„Illegális ifjúsági munka". Cserkészközösségek a diktatúrában.* Szerk. Tabajdi Gábor. Budapest, Magyar Cserkészszövetség.

Soós–Szigeti–Szabó, 2010
Soós Viktor Attila – Szigeti László – Szabó Csaba (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Budapest, Szent István Társulat.

Szabó, 2011
Szabó Gyula: *A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája.* Budapest, Püski.

Tabajdi–Ungváry, 2008
Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy.* Budapest, 1956-os Intézet – Corvina.

Tabajdi, 2008
Tabajdi Gábor: „A szakmai munka segítése pártpolitikai eszközökkel." Az állambiztonsági szervek pártiratai 1956–1990. *Betekintő,* 4. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2008_4_tabajdi.pdf (utolsó letöltés: 2018. szeptember 6.).

Tabajdi, 2010a
Tabajdi Gábor: Az egyházi elhárítás irányítói (1956–1990). In: *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Szerk.: Soós Viktor Attila – Szigeti László – Szabó Csaba. Budapest, Szent István Társulat, 117–137.

Tabajdi, 2010b
Tabajdi Gábor: Kis állambiztonsági topográfia. Titkos lakások Budapesten 1956–1978. *Betekintő,* 4. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_4_tabajdi.pdf (utolsó letöltés: 2018. szeptember 6.).

Takács, 2010
Takács Tibor: Az ávós mint szöveg: Harangozó Szilveszter. In *Megtalálható-e a múlt? Tanulmányok Gyáni Gábor 60. születésnapjára.* Szerk. Bódy Zsombor, Horváth Sándor, Valuch Tibor. Budapest, Argumentum, 76–87.

Ungváry, 2007
Ungváry Krisztián: Egyenes út a csúcsra. Harangozó Szilveszter. Egy állambiztonsági főcsoportfőnök karrierje. *Rubicon,* 3. sz. 29–35.

Vörös, 2015
Vörös Géza: Egyházüldözők arcképcsarnoka I–II. *Betekintő,* 1. és 2. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_1_voros_0.pdf; http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_2_voros.pdf Utolsó letöltés: 2018. szeptember 6.

Wirthné, 2015
Wirthné Diera Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban. Az 1961-es „Fekete Hollók" fedőnevű ügy elemzése.* PhD-értekezés, kézirat, ELTE BTK.

Elektronikus dokumentumok

Kenedi, 2008
A Szakértő Bizottsága jelentése 2007–2008.
mek.oszk.hu/08400/08450/08450.pdf

1989: Volt-e
http://www.osaarchivum.org/

A III/III krónikája
https://iii-iii-kronika.blog.hu/

---

[1] A tanulmány megírásához szükséges kutatómunka támogatásáért, évtizedes referensi munkájáért Orbán Balázsnak, Soós Mihálynak (ÁBTL), valamint Katona Klárának és Simon Istvánnak (MNL) mondok köszönetet.
[2] Cseh, 1999
[3] A tematikus írások gyűjteményét lásd http://www.betekinto.hu/taxonomy/term/178.
[4] Gyarmati, 2013.
[5] Okváth, 2013.
[6] https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:1.
[7] Tabajdi–Ungváry, 2008: 67–143.

[8] https://www.neb.hu/hu/az-allambiztonsag-vezetoi-19561962; https://www.neb.hu/hu/vizsgalotisztek (utolsó letöltés: 2018. augusztus 30.).
[9] A tematikus írások gyűjteményét lásd http://www.betekinto.hu/taxonomy/term/12; továbbá Bánkúti–Gyarmati (szerk.), 2010; Soós–Szigeti–Szabó, 2013.
[10] Mirák, 2010.
[11] Tabajdi, 2010; Vörös, 2015.
[12] Soós–Szigeti–Szabó, 2010.
[13] Kenedi, 2008; Gyarmati, 2011.
[14] Erről lásd Papp, 2015.
[15] ÁBTL 1.11.6 35. doboz.
[16] ÁBTL 1.11.6 17. doboz.
[17] ÁBTL 1.11.6 6. doboz.
[18] MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7/1979.
[19] Ennek hátteréről Paksa, 2013; legújabban Rainer, 2018.
[20] MNL OL 838. f. 3/112. ő. e.
[21] MNL OL 842 f. 3/81 ő. e.
[22] MNL OL 842 f. 5/15 ő. e.
[23] Ungváry, 2007.
[24] Kis–Soós–Tabajdi, 2013.
[25] Tabajdi, 2010a.
[26] ÁBTL 2.8.1. 14762 (Reményi Géza).
[27] ÁBTL 2.8.1. 14780 (Tóth Ferenc).
[28] Soós, 2015.
[29] ÁBTL 2.8.1. 14669 (Ács Péter).
[30] *A tartótiszt* (dokumentumfilm). Rendezte: Varga Ágota (2013).
[31] ÁBTL 2.8.1. 14670 (Bana Géza).
[32] A. m. szobalehallgatás.
[33] ÁBTL 2.8.1. 13822 (Bándi Ferenc).
[34] ÁBTL 2.8.1. 14719 (Király István).
[35] ÁBTL 1.11.1. 137. doboz.
[36] ÁBTL 2.8.1. 15221 (Chászár László).
[37] ÁBTL 1.11.6 6. doboz.
[38] ÁBTL 2.8.1 14693 (Évinger István).
[39] ÁBTL 2.8.1 14745 (Móricz János).
[40] ÁBTL 1.11.6 6. doboz.
[41] ÁBTL 1.11.10 17. doboz.
[42] ÁBTL 1.11.6. 3. doboz.
[43] A történet korabeli elbeszélését lásd Havas, 1990.
[44] Tabajdi, 2010b.
[45] ÁBTL 3.1.3. (lakásdossziék).
[46] ÁBTL 3.1.3. IV-5/K („Duna") fedőnevű K-lakás.
[47] ÁBTL 1.11.6. 17. doboz.
[48] Tabajdi – Ungváry, 2008, 285–306; Majsai, 2008; Kósa, 2010; Mirák (szerk.), 2014.
[49] ÁBTL 1.11.10 2. doboz.
[50] ÁBTL 1.11.10 52. doboz.
[51] Szabó, 2011.
[52] ÁBTL 4.2. 10-530/1972.
[53] ÁBTL 4.2 13-672/1985.
[54] MOL 288. f. 5/846, 874. ő. e.
[55] *A tartótiszt.*
[56] Minden bizonnyal Várszegi Asztrik (sz. Várszegi Imre) bencés szerzetesről van szó, akit ebben az évben szenteltek esztergomi segédpüspökké.
[57] Ezek a részadatok természetesen az állambiztonság működése kapcsán is csak más forrásokkal együtt értelmezhetők. Scheiber Sándorral kapcsolatban több tucat állambiztonsági dossziéban maradtak fenn feljegyzések. A hatvanas években történő megfigyeléséről pl. ÁBTL 3.1.5. O-17169 („Ellenséges tevékenységet kifejtő cionisták").
[58] ÁBTL 1.11.10. 2., 47., 48., 49. doboz.
[59] Wirthné, 2015.
[60] MOL XIX-B-1-ax 10-38/8-1986.
[61] ÁBTL 1.11.10. 2., 47., 48., 49. doboz.
[62] ÁBTL 1.11.10. 2. doboz.

[63] Nem reprezentatív adataim szerint az 1980 és 1985 közötti fedőnévlisták esetében közel kétharmados arányban lehetséges a sikeres azonosítás: 113 kutatói azonosításra beadott tétel közül 74 fedőnévhez sikerült valós személyek adatait társítani.
[64] Az ÁEH működéséről, illetve az ÁEH és a Belügyminisztérium kapcsolatairól lásd Köpeczi Bócz, 2014; Köbel, 2015.
[65] MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7/1979.
[66] MOL 842. f. 5/ 1. ő. e.
[67] MOL 842. f. 5/ 15. ő. e.
[68] Benyhe, 2015.
[69] Soós, 2017.
[70] MOL XIX-B-1-x 10-38/4-1982.
[71] ÁBTL 1.11.10. 2., 47., 48., 49. doboz.
[72] MOL 842. f. 3/123. ő. e.
[73] Katolikus megyéspüspökök szabályos időközönként kötelező látogatása a Vatikánban.
[74] MOL 842. f. 5/22 ő. e.
[75] A fennmaradt iratanyagot, illetve Révész Béla kutatási eredményeinek ismertetőjét lásd http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2106&Itemid=2258&lang=hu
[76] MOL 288. f. 31/V/1. ő. e.; OSA Digitális Állambiztonsági Archívum
[77] 1989: Volt-e.
[78] ÁBTL 2.7.1. 1989. július 12.
[79] ÁBTL 3.1.5. O-20034 („Építők").
[80] ÁBTL 3.1.5. O-20037 („Pilátus").
[81] ÁBTL 1.11.6. 7. doboz.
[82] ÁBTL 1.11. 6. 35. doboz.
[83] Tabajdi, 2008.
[84] MOL 842. f. 4/3. ő. e.
[85] MOL 842. f. 4/4. ő. e.
[86] MOL 842. f. 4/5. ő. e.
[87] MOL 842 f. 5/15 ő. e.
[88] MOL 842. f. 5/1. ő. e.
[89] MOL 842. f. 3/123. ő. e.
[90] MOL 842. f. 5/1. ő. e.
[91] Takács, 2010.
[92] ÁBTL 1.11. 6. 35. doboz.
[93] MOL 842 f. 5/15 ő. e.
[94] MOL XIX-B-1-az 10-94/3/1984.
[95] ÁBTL 1.11.6 6. doboz.
[96] Uo.
[97] ÁBTL 1.11.1. 58. doboz.
[98] Uo.
[99] Uo.